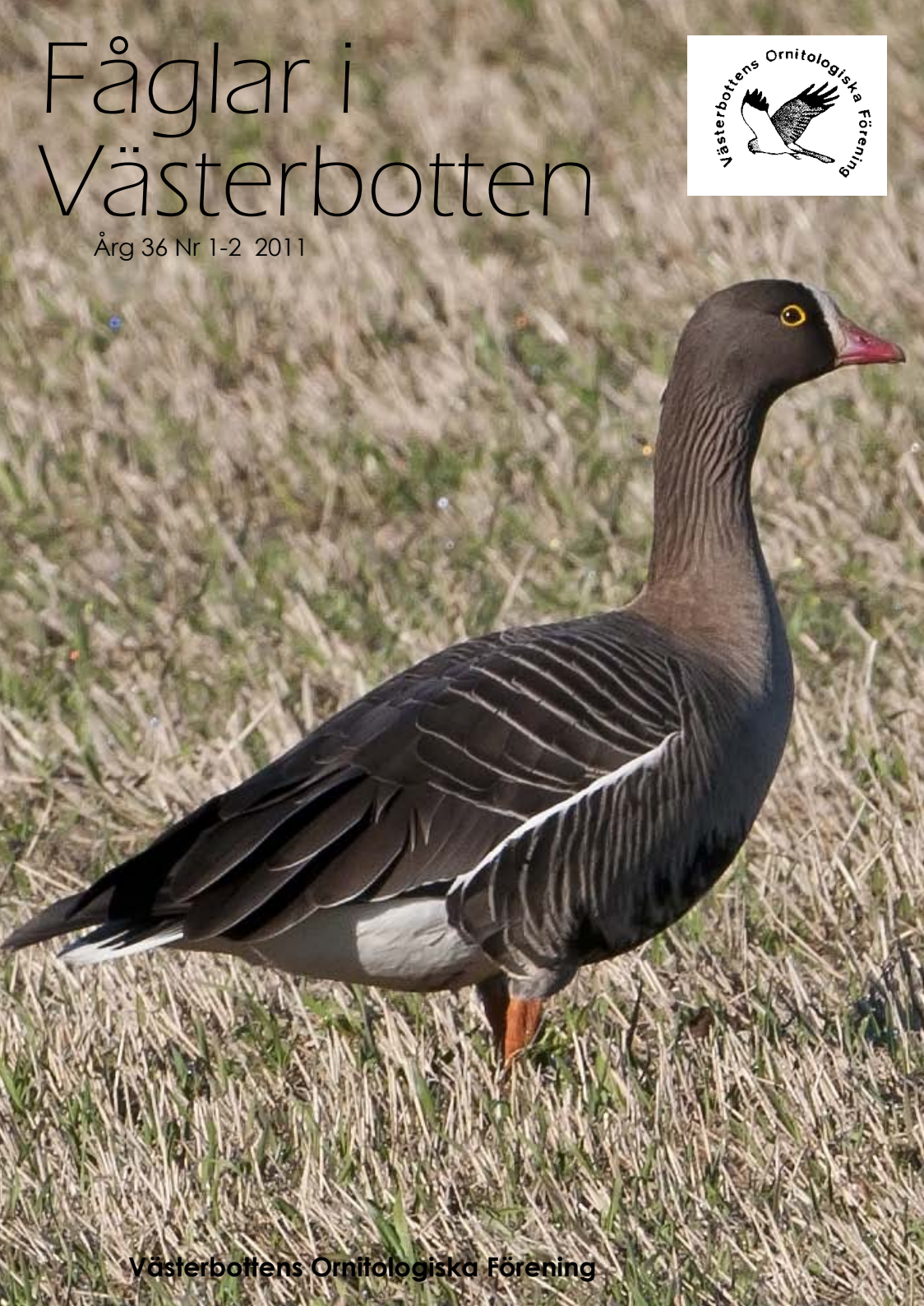
Fåglar i Västerbotten

Årg 36 Nr 1-2 2011

Västerbottens Ornitologiska Förening

Innehåll FiV 1/11

79 Första sidan
Tomas Brodin

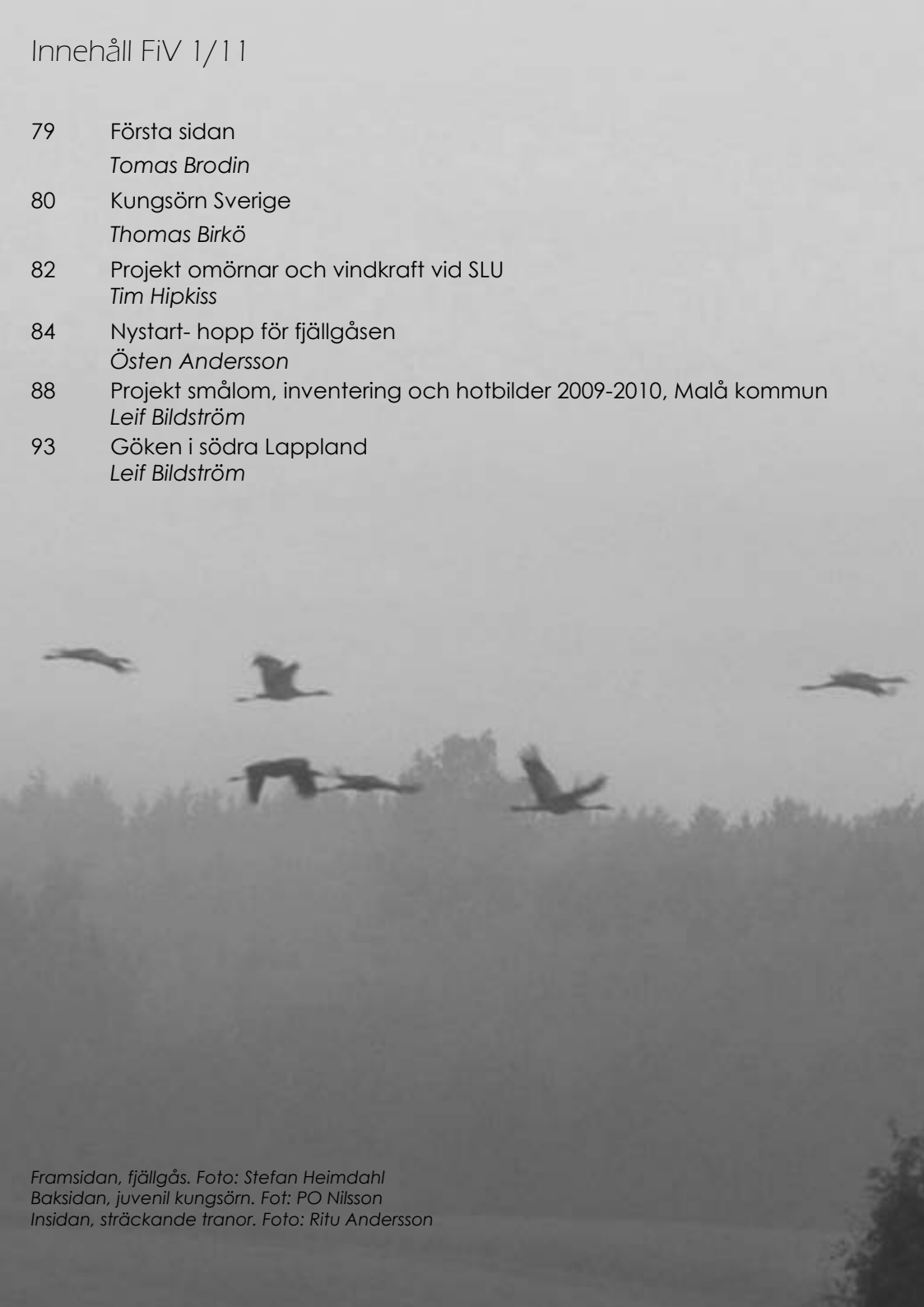
80 Kungsörn Sverige
Thomas Birkö

82 Projekt omörnar och vindkraft vid SLU
Tim Hipkiss

84 Nystart- hopp för fjällgåsen
Östen Andersson

88 Projekt smålom, inventering och hotbilder 2009-2010, Malå kommun
Leif Bildström

93 Göken i södra Lappland
Leif Bildström

Framsidan, fjällgås. Foto: Stefan Heimdahl
Baksidan, juvenil kungsörn. Fot: PO Nilsson
Insidan, sträckande tranor. Foto: Ritu Andersson

Första sidan

Tomas Brodin

Det sägs att "den som väntar på något gott, väntar aldrig för länge". Men jag måste säga att ni som väntat på årets första nummer av FiV verkligen har fått vänta för länge. För detta vill jag be er medlemmar om ursäkt. Anledningen till dröjsmålet är dels att FiV fått en helt ny redaktion och dels problem med programvaran som sätter ihop tidningen digitalt. Problemen är i och med denna tidnings tryckning ett minne blott och redaktionen räknar med att färdigställa ytterligare nummer inom kort.

Här vill jag ta tillfället i akt och uppmana er alla att skicka in material till FiV. Det behöver inte vara långa artiklar utan samtliga fågelrelaterade bidrag mottages med tacksamhet, vare sig det är kåserier, upplevelser eller vetenskap som beskrivs.

Fågelåret 2011 har hittills varit helt fantastiskt! Tack vare god tillgång på både sork och lämmel har rovfåglar (som tornfalk och fjällvråk) och ugglor (som pärluggla och slaguggla) haft god häckningsframgång vilket är mycket glädjande. Att det dessutom detta år häckat fjälluggla i de svenska fjällen för första gången på många år känns smått fantastiskt! Svenska ringmärkningssiffror för 2011 tyder på att många tättingar lyckats bra med häckningen detta år. Det gäller inte minst flera av tropikflyttarna som ju uppvisat minskande trender under en rad år. Glädjande trendbrott!

Även för de som intresserar sig för ovanliga fåglar, s.k. rariteter, har 2011 bjudit på flera godbitar såsom polyglottsångare, fältsångare och biätare. Låt oss hoppas att hösten 2011 även den har överraskningar att bjuda på...

Under sensommaren lanserade VOF sin nya hemsida (www.vofnet.se). Gå gärna in och titta runt bland de olika sidorna! Vi ser fram emot er konstruktiva kritik med tacksamhet, hjälp oss göra vår plats i cyberrymden så bra som möjligt!

Slutligen vill jag ta tillfället i akt att uppmärksamma några personer som under en lång tid betytt oerhört mycket för VOF. Först vill jag tacka de tidigare redaktionsmedlemmarna Leif Bildström och Cressie Nyström för allt deras hårda arbete med att få tidningen "Fåglar i Västerbotten" att nå medlemmarna. Ni har gjort ett fantastiskt jobb! Sedan vill jag också tacka Per Hansson för hans hårda arbete under lång tid i VOF. Per har arbetat i såväl redaktionen för FiV som varit både ordförande och styrelseledamot i VOF:s styrelse men har nu stigit åt sidan och in i politikens värld. Tack för all din tid och energi Per.

/Tomas Brodin Ordf. VOF

Kungsörn Sverige

Thomas Birkö

Fredag 1 oktober 2010 bildades föreningen Kungsörn Sverige vid ett möte i samband med kungsörnssymposiehelgen i Stockholm. Mötet ägde rum på Solna Hotell och 43 personer närvarade vid bildandemötet. Bakgrunden till bildandet av föreningen är att behovet av en tydligare organisation för kungsörnsarbetet bedöms som stort. Frågor kring kungsörn är genom att arten ingår i rovdjurspolitiken ofta en politisk angelägenhet. Som enda fågelart hör den till gruppen rovdjur som omfattas av ersättningssystem för skador på tamdjur. Beståndsstorlek, utbredning och skyddsfrågor behandlas därför politiskt.

Kungsörnen har länge varit utsatt för mänsklig förföljelse, tidigare även genom statliga kampanjer. Förföljelser sker än idag och det finns tendenser att de tilltar. Kraven på laglig skyddsjakt blir allt fler. Samtidigt ökar riskerna för kungsörn genom flera nya järnvägssträckningar med snabbtåg (och en generellt sett ökad trafik på väg och järnväg) samt en snabb utbyggnad av vindkraft i kungsörnens utbredningsområde där felplacerade vindkraftverk utgör risk för ökad dödlighet och habitatförlust. Dessa exempel på hotbilder för kungsörn illustrerar vikten av en effektiv organisation för att skydda kungsörn.

Kungsörn Sveriges styrelse består av 9 ledamöter där flertalet personer kommer från det arbetsutskott som sedan många

Juvenil kungsörn Foto: P-O Nilsson

Kungsörn Sverige har bildats för att skydda och sprida information om kungsörn. Foto: P-O Nilsson

år tillbaka har drivit kungsörnsarbetet i en stor del av Sverige. I det jobbet har ingått årliga inventeringar och sammanställningar, skyddsarbete, remissvar och årliga kungsörnsymposier för att sprida information om kungsörnen och samla kungsörnsintresserade personer i Sverige och Norden. Den tidigare arbetsformen med regionala kungsörnsgrupper har varit väl fungerande och arbetet har drivits på ett mycket effektivt sätt, även om alla delar av landet inte har varit involverade och insatserna knappast har täckt det behov som funnits. Ett problem med den tidigare organisationen har också varit att den uppfattats som alltför otydlig och myndigheter m.fl. har haft svårt att definiera parten. En organisation som kan vara en tydlig part uppfattas som lättare att kommunicera med och som mer trovärdig.

Föreningen kommer att ha stämma vartannat år (i stället för årliga årsmöten) för att spara tid och resor samt för att få ett litet längre arbetsutrymme för styrelsen. Ambitionen är att även fortsättningsvis anordna årliga kungsörnssymposium, som förläggs till olika delar av landet, som en viktig mötesplats och informationskanal. En interimistisk

styrelse har valts för första året. Ledamöter är Berth-Ove Lindström, Norrbotten, Per-Olof Nilsson, Västerbotten, Håkan Sjölin, Jämtland, Thomas Birkö, Västernorrland, Calle Zetterlund, Gävleborg, Börje Dahlén, Dalarna, Jan Erik Hägerroth, Södermanland, Robert Franzén, Östergötland och Kent Öhrn, Småland. Föreningen har ett år på sig efter bildandet att slutgiltigt fastställa stadgar. En första ordinarie stämma kommer att hållas under september/oktober 2011.

Föreningen strävar efter samarbete och informationsutbyte med internationellt kungsörnsarbete och har nära samarbete med de nordiska länderna. Föreningen strävar också för ett samarbete med ÖRN 72 och andra liknande artprojekt som t.ex. havsörn och pilgrimsfalk samt med Sveriges Ornitologiska förening och dess regionala föreningar, Naturskyddsföreningen, Skydda skogen, Svenska Rovdjursföreningen, Världsnaturfonden m.fl. liknande organisationer. Kontakter kommer under första verksamhetsåret att tas med dessa organisationer.

För intern kommunikation och publik information kommer inom kort en ny hemsida att byggas upp på webbadressen www.kungsorn.se. Här kommer information om föreningen, om kungsörn och aktuella arbeten/frågor att publiceras liksom inlagor, remissvar och andra skrivelser. Tills vidare hänvisar vi till hemsidan kungsorn.org.

Sedan bildandet under symposiehelgen har föreningen redan hunnit ha flera träffar med myndigheter. Den 4 oktober mötte vi Naturvårdsverket och Skogsstyrelsen angående boplatsskydd och skydd av potentiella boträd för kungsörn. Det finns ett regeringsuppdrag till Skogsstyrelsen om detta som en respons på bl.a. kungsörnsgruppernas remissvar till rovdjursutredningen. Den 11 oktober hölls en träff på SVA i Uppsala angående hanteringen och rutiner av inkomna döda kungsörnar. Alla som är intresserade av kungsörn och vill bidra till skyddet av arten är välkomna som medlemmar.

Thomas Birkö
Ordförande Kungsörn Sverige

Kungsörn Sverige

Kungsörn Sverige är en obunden ideell förening med syftet att samordna arbetet med bevarande och skydd av kungsörnen i Sverige. Föreningen ska organisera och medverka i inventeringar av kungsörn och initiera forskning och fågelskydd samt bidra med sakkunskap i skydds- och bevarandefrågor samt informera om kungsörn. Medlemsavgiften för 2011 är 100 kr och sätts in på pg. 574659-9.

Mer information om föreningen finns på hemsidan http://www.kungsorn.org/

Till minnet av Per Olof Johansson

som har avlidit. Han var en sann fågelvän och till hans ära har arbetskamraterna vid Geriatriskt centrum, Norrlands universitetssjukhus i Umeå samlat in 2600 kronor som skänkts till Västerbottens Ornitologiska förening

Projekt om kungsörnar och vindkraft vid SLU

Tim Hipkiss

Kungsörnar som kalasar på död älg.
Foto: Vindkraftsprojektet

Ett spännande och angeläget projekt pågår vid Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) om hur kungsörnar i det norrländska skogslandet påverkas av vindkraftsexploatering. Med hjälp av satellitsändare kommer juvenila och vuxna kungsörnars landskapsutnyttjande att studeras, för att i framtiden kunna ge bättre vägledning i hur vindkraftsetablering kan ske med hänsyn till kungsörnen.

Projektet är ett samarbete mellan forskare på SLU och Kungsörn Sverige, i synnerhet länsgrupperna i Västerbotten och Västernorrland. Tio kungsörnsrevir har valts ut i dessa två län, där fem av dessa ligger inom områden där större vindkraftsprojekt planeras. De andra fem reviren ligger i områden som troligen förblir oexploaterade under projektets gång, och därmed fungerar som referensområden.

Inom varje revir är det tänkt att de vuxna och juvenila örnarna märks med satellitsändare, som ger noggranna positioner och visar i detalj hur örnarna använder sina revir och det omgivande landskapet. Inom de revir där vindkraftsprojekt planeras kommer sändarförsedda örnar att följas före och efter vindkraftsetablering och jämföras med örnarna i referensområden.

Sommaren 2010 påbörjades satellitmärkning av kungsörnar. Fem juvenila örnar i Västerbottens län märktes med satellitsändare. Målet var att märka upp emot tio ungar, men eftersom häckningen misslyckades i flera revir fick vi nöja oss med fem stycken. Förhoppningsvis får vi chans att märka fler ungar nästa år. Nu mot slutet av november är fyra av dessa ungar fortfarande vid liv och de har lämnat sitt hemrevir och börjat flyga mot söder. Det blir spännande att se var dessa örnungar spenderar första vintern!

I oktober 2010, inledde projektet sitt mest spännande moment – fångstförsök på vuxna kungsörnar. För att lyckas med detta, som aldrig gjorts förut i Sverige (och troligen Europa), anlitar projektet tre experter från USA (Peter Bloom, Jeff Kidd och Scott Thomas), som till vardags fångar kungsörnar och andra rovfåglar inom diverse

naturvårds- och forskningsprojekt. Fångstmetoden använder sig av ett s.k. bågnät vid en åtel, som är en välbeprövad metod i Nordamerika. Metoden har visat sig fungera – åtta vuxna kungsörnar fångades vid sex olika revir! Fångsten har nu avslutats för i år, men projektmedel kommer att sökas för att kunna fortsätta med att fånga fler vuxna örnar under 2011, inte minst vid de fyra revir där inga örnar fångades.

Projektet fokuserar nu på tio revir i Västerbotten och Västernorrland och projekttiden sträcker sig fram till februari 2013. Projektgruppen kommer dock att driva för att projektet förlängs med åtminstone ett år och söker finansiellt stöd bl.a. från flera vindkraftsbolag. Om finansieringen tillåter, kan det även vara aktuellt med att utvidga projektet till flera studieområden i Sverige.

SLU:s projekt om kungsörn och vindkraft
Projektet finansieras av Energimyndigheten (kunskapsprogrammet Vindval, som administreras av Naturvårdsverket), samt Vattenfall och Statkraft. Projektet pågår under tre år fram till februari 2013. Projektgruppen på SLU består av Tim Hipkiss (verkställande projektledare), Birger Hörnfeldt, Holger Dettki och Frauke Ecke.

Tim Hipkiss
Institutionen för vilt, fisk och miljö
Sveriges lantbruksuniversitet (SLU
901 83 Umeå
tim.hipkiss@vfm.slu.se

Vuxen kungsörn försett med satellitsändare, Västerbotten, oktober 2010. Sändaren är en av två typer som används inom projektet, och väger drygt 100 gram.
Foto: Jeff Kidd.

Redaktionens önskan

Vi hoppas att ni gläds åt att äntligen få en papperstidning i er hand. Om ni vill läsa fler artiklar i nästa nummer så behöver vi er hjälp. Vi ser gärna både långa artiklar liksom korta notiser. Varje bidrag mottas varmt. Redaktionen förbehåller sig rätten att korrigera mindre språkfel och vid större ändringar kontaktas författaren. Om ni har tabeller eller kartor skicka gärna dem i separata filer. Vi önskar även att ni vill bidra med era digitala fågelbilder som ni har på lager. Insändes till Maud.Tyboni@gmail.com .

Nystart - hopp för fjällgåsen

Östen Andersson

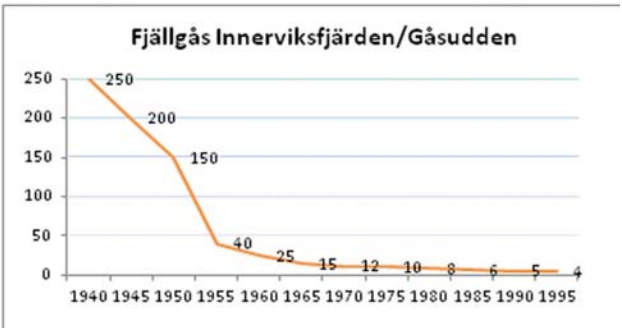

Fjällgåsbeståndet utarmas till stor del på grund av jakttrycket framför allt under flyttningen.
Foto: Stefan Heimdahl

Projekt Fjällgås gör en nystart och har återupptagit utsättningar av unga fjällgäss (Vår fågelvärld, 5/2010). Under sommaren 2010 släpptes fem yngre fjällgäss ut i lappländska fjällen. Dessa kommer från en avelspopulation på Nordens Ark, uppbyggd av fjällgäss fångade på den västryska tundran. I ett försök att stärka det lilla norska artbeståndet släpptes ytterligare fyra yngre fjällgäss på Valdakmyren i norra Norge.

Skellefteälvens delta

Sedan 1940 har tusentals fjällgäss flockar rastat i Skellefteälvens delta (Innerviksfjärden/Gåsudden) med en brant nedgång mellan 1940 – 1955, från 250 individer årligen till 40 år 1955 till endast fyra-sex på 1990-talet. Alla fjällgåsflockar flyttade västerut längs Skellefteälven. Den sista noteringen av fjällgås i området är från1997.

Hur kunde det hända fjällgåsen, historik

3. Sedan 1930-talet har flera tusentals fjällgäss anlänt i flockar från Finland via Haparandatrakten till platser i Tornedalen liksom vid Luleåkusten. Men fjällgåsbeståndet reducerades kraftigt (jakttryck) fram till 1960. Det minskade från fjällgåsflockar till enstaka ex. Sedan 1964 har vildfödda vilsna enstaka ex anlänt tillsammans med sädgäss till Luleåkusten från Västerbotten (sammantaget 21 ex fram till 1981). Från 1983 till 2011 har sammanlagt 27 ättlingar till uppfödda fjällgäss anlänt till Alvik/Ersnäsfjärden eller T Lpm i enstaka vilsna ex som varit tillsammans med sädgäss. T.o.m. ev. en vilsen flock på 9 fjällgäss norrut kusten 1990.

2. Inga noteringar om fjällgåsflockar inom området från 1900-talet fram till idag. Inga noteringar om fjällgäss västerut Piteälven från kusten.

1. Tusentals fjällgäss i flockar har rastat i Skellefteälvens delta (Innerviks-fjärden/Gåsudden) sedan 1940. Fjällgåsbeståndet reducerades kraftigt (jakttryck) mellan 1940 – 1955, från 250 ex årligen till 40 ex år 1955, till endast 4 – 6 ex på 1990-talet. Alla fjällgåsflockar flyttade västerut Skellefteälven. Sista notering 1997. Tällåsen, Ostträsket, har aldrig varit traditionell fjällgåslokal. 1964 kom första fjällgåsen, vilseledd ur kurs, i fel tid och bland sädgäss ledd mot norr.

Landhöjningens inverkan på Innerviksfjärden och Skelleftedeltat

När de stora fjällgåsflockarna anlände till södra Innerviksfjärden, till exempel under 1920-talet, var det djupt vatten och vattenspegel tre kilometer längre västerut Innerviksängarna än idag, och fjärden var 600 meter bred. Öppningen till norra Innerviksfjärden var 240 meter bredare än idag. Det var ängar mellan gamla E4 och fjärden. Ännu 1960 gick det att se fjärdvattnet från gamla E4. All björk som nu finns på denna yta fanns inte då utan har vuxit upp sedan dess. Vattenspegeln sträckte vidare över Ötjärn till Ursviksfjärden och norrut till Skellefte älv. Långön med Öberget var då en ö omgiven av vatten. Åviksområdet var vattenfyllt med ringlande å i öppet landskap direkt till norra Innerviksfjärden, vilket ledde stora skaror vadare och änder till Åviken ännu 1960.

På Innerviksängarna sågs ibland 300 ex sädgås, ibland även på norrängarna vid Åviken. Sädgässen övernattade i Åviken sydväst vassfältet. De vilda fjällgåsflockarna sågs aldrig näringssöka på åkrarna.

Fjällgåsens övernattningsplatser

I den inre delen av södra Innerviksfjärden fanns en lång revel med fryspalsar, bevuxna med lågväxande vide, omgivet av vatten, som var övernattningsplats för fjällgässen. En bit inpå stranden fanns bitvis videbälte vid fjärden. Längs med stranden kunde fjällgässen ses på näringssök bland växter och videt, som var likvärdigt med fjällfödan. Därifrån simmade fjällgässen till trygga övernattningsplatsen. Till 1964 hade fjärd-delen blivit så uppgrundad, otrygg och igenväxt att fjällgässen bytte övernattningsplats.

Från och med 1965 använde fjällgåsflockarna en trygg plats bland videt på "Långön" som övernattningsplats, där det fanns flyktväg intill vidöppet fjärdvatten. De nyttjade alltid samma plats, ett cirka 10 kvadratmeter stort område bland videt, som bara ledarfjällgäss av samma population hittade till. Därav platsens namn Gåsudden = vilda fjällgäss. 1997 var senaste året som någon fjällgås som övervintrat vid Kaspiska havet sträckte västerut Skellefteälven till fjälls.

Flyttningstider vår och höst

Fjällgåsflockarna brukade anlända till Norr- och Västerbottenskusten 10 – 20 maj, efter sädgåsstrecket längs kusten (om man bortser från extremt tidiga ex eller vilsna fjällgäss, ledda av sädgåsstäcket längs kusten 1961 – 2011). Växthuseffekten har medfört att sädgåsstäcket norrut har tidigarelagts med 6 – 12 dagar sedan 1960-talet.

Fjällgåsflockarna som kustrastade kring 17 maj sträckte därefter västerut till exempelvis Laisan i Arjeplog, och därefter till Videbältet delvis framtinat på 700 – 800-metersnivån i fjällområdet i slutet av maj: fjällgåsens erfarna tajming till det rådande fjällklimatet. Samtidigt konstaterades dessa år att fjällgåsflockarna var kraftigt decimerade i antal vid återflytt på våren.

Höstflytten var spridd mellan augusti och oktober. Mellan 1936 och 1960 finns det endast cirka åtta dokumenterade fjällgåsflockar sedda längs med eller söder om Skellefteälven och via Lövånger mot SO. Mellan 1910 – 1975 är rastande fjällgäss på höstflytt noterat cirka 15 gånger nedom fjällen vid berörd älv. Efter ruggningen var över flyttade fjällgässen från fjällnära plats direkt till havskusten för vidare flytt.

Fjällgåsens födosök
Fjällgåsflockens födosök kunde ses i Innerviksfjärden, vid videbemängda älvsrevlar eller sjöuddar, i Ammarnäsdeltat och liknande platser. Oftast sträckte fjällgåsflockarna direkt från kusten till fjällnära platser. De vilda fjällgåsflockarna som anlände till Innerviksfjärden sågs aldrig ute på åkrarna (såsom de enstaka vilsna fjällgässen senare).

Under hela häckningstiden inklusive ruggningstiden livnär sig fjällgåsen av växter och blad, dvärgvidet är särskilt populär föda. Kort tid efter kläckningen lämnar gässungarna sina bon och födosöker direkt själva mer föda än de vuxna gässen, eftersom de slipper vakta mot faror såsom föräldragässen gör. Fjällgåsungarnas tillväxt sker därför fort.

Rävproblem och häckningsframgång
Rödrävproblemet var knappt känt innan fjällgåspopulationens rasering. Under klimatsena vårar med isar ut till fjällgässens häckholmar har de inplanterade gässen haft smärre störningar, då räven genom natt-is kunnat komma sig ut till häckholme. Numera går det att konstatera att det är allt klimattidigare vårar.

De norska fjällgässen visade under 1990-talet och senare en framgångsrik föryngring. De hade många ungfåglar bland sig när de på höstarna samlades på Valdakmyra i Nordnorge. Men även dessa fjällgäss förväntas slås ut inom en snar framtid, vid dödsbringande flyttvägen österut Nordryssland och övervintringen där, liksom vid återresans påskjutningsrisker. De flesta fjällgäss skjuts än idag som matgäss, trots gles befolkning. Där är räven inte problemet.

Även de inplanterade fjällgässen som haft smärre rödrävproblem har haft lyckade häckningar som synts genom färd med många ungfåglar längs Bottenviks-kusten. Dessa gäss flyttar (som bekant) annan flyttväg för att de inte ska bli bortskjutna. Endast ett fåtal inplanterade gäss blir skjutna under nya flyttvägen.

Den farliga resan – ännu idag
Det har spekulerats om en mängd orsaker till fjällgåsbeståndets utarmning, men det stod klart (återigen) att det är jakttrycket på fjällgåsen som är huvudorsaken. Detta konstaterade Ingvar Jostein Øien och Tomas Aarvak efter att ha följt de satellitradiosändarförsedda fjällgässen. De flesta fjällgässen sköts vid flytten via Nordryska Kaninhalvön till Kazakstan eller Eurosdeltat i Grekland. Vid Kaninhalvön försöker invånarna att livnära sig på bland annat äggtäckt och gåsjakt. I Azerbadjan, som hyser merparten av den västsibiriska fjällgåspopulationen, jagas gässen ohämmat (även inne i reservaten) bland annat av tillsynsmännen! Sedan har överlevande fjällgäss en farlig återflytt (med jakttryck) till häckområden i västra Sibirien och Nordnorge.

1993 uppgick det norska fjällgåsbeståndet till cirka 100 par (Øien & Aarvak) men minskade raskt till 20 – 30 par år 2004, genom hårt jakttryck längs Nordryska flyttvägen. Gässen befaras vara utdöda om några år med samma flyttväg. Även Nordryska fjällgåsbeståndet minskar raskt. Det är beklagligt att de sista resterande norska

fjällgässen ska utrotas på grund av övervintringsfärdens beskjutningsrisker. Om dessa gäss istället kunde styras till annan flyttväg eller övervintring skulle de relativt snabbt ökat till flera hundratals par, på sikt ännu fler par igen.

Människans jaktiver och fjällgåsen som jaktbart vilt

Redan under 1930 och 1940-talet decimerades fjällgåsbeståndet hårt vid flytten till övervintringen och vistelsen vid kaspiska havsområden. De återhämtade sig inte därefter. Ruggande fjällgäss infångades med nät och avlivades. Fjällgäss saluförde bland andra gäss både i svenska och norska kusttrakter och fjällgäss levererades levande till privat person vid kusten. Vuxen fjällgås blev uppstoppad trofé medan unga fjällgäss hölls i hägn till senare. Även åtkomna kungsörnar levererades ner till kustens behövande företag. Samtidigt tilltog bl.a. jakten på gäss med effektivare jaktgevär kraftigt, vilket ytterligare decimerade de allt färre fjällgässen. De utsattes för att sträcka förbi flera hundratusentals gåsskyttar under flyttsträcket på ca 3 000 km från Sverige genom Finland, Estland och Ryssland till Kaspiska havets kringområden. Norra fjällgåssträcket går längst med ishavskustens glesbebodda trakter med få skyttar. I nutid (2000-talet) blir ändå nästan alla radio-märkta fjällgäss (såväl som omärkta) skjutna innan de når övervintringsområdet.

Fjällgåsen har dessutom en förödande reaktion på jakt som egenskap. Fjällgässen flyger i familjeflock och när några i flocken (familjen) blir skjutna vänder de övriga tillbaka för att kolla (eller hämta de bortfallna?), varvid ytterligare fjällgäss i samma familjeflock blir skjutna på samma plats av samma skytt(ar). Sädgässen, till skillnad från fjällgässen, flyger snabbt och med kraft vidare mot högre höjder vid påskjutning. Under 1930- och 1940- talet var tidigare vanliga arter som grågås och sångsvan nästintill utrotade på grund av hårt jakttryck både i Sverige som i Finland. Sädgässens häckningsbestånd slogs ut på en enda säsong på sina håll i Västerbotten och Norrbotten. I östra Norrbotten visade inventering att ett tjugotal sädgåspar fanns kvar, medan jaktivrarna hävdade att det fanns hundratals sädgåspar och stred för gåsjakten många år därefter (Jag såg själv flockar på 500 sädgäss flyga utifrån havshållet över mot finska gränsälven. Det var dessa gäss jägare hade sett.)

Ortsbefolkningen berättade att det fanns rikligt med fjällgäss på holmar längs Torneälven på 1930-talet, men alltid efter att sädgässen flyttat förbi färdigt. Fjällgässen har alltid varit och är fortfarande medvetna om fjällens isar och snödjup och inväntar senare ankomstflytt dit. Ortsbefolkningen berättade även om rikligt med fjällgäss flyttande västerut mot Råneå och Luleälvens stränder. Även jag iakttog mindre flockar med fjällgäss flytta den vägen på 1960- och 1970-talet.

Vilsna fjällgäss

Vilsna fjällgäss (enstaka bland sädgäss) är ute i fel tid och på fel plats. Förr i tiden uppsökte flockar med fjällgäss havsstränder först när sädgässen flyttat bort färdigt. Detsamma gäller flockar med uppfödda fjällgäss. Två vilsna fjällgäss i fel tid rastade bland sädgäss den 30 april 1961 och flög därefter norrut i en sädgåsflock. 28 april 1964 rastade en vilsen fjällgås bland sädgässen vid Tällåsen, Ostträsket. Det var den först sedda fjällgåsen vid Tällåsen, Ostträsket. Även denna sträckte norrut mot Alvik (eller längre), ledd av sädgäss.

De vilda fjällgåsflockarnas decimering till enstaka fjällgäss ledde till vilsna fjällgäss, tillsammans med sädgäss, ledda mot Norrbotten. De uppfödda fjällgässen startade med åtskilliga vilsna fjällgäss, till dess att de började bilda egna fjällgåsflockar som rastade vid havsfjärdar nedåt Hudiksvall.

Två vilsna fjällgäss uppträdde bland sädgäss i Kågemarken redan 27 april 2008, innan de uppfödda fjällgåsflockarna nått Västerbotten, dessa var då i Hudiksvall. De två vilsna fjällgässen var i fel tid, ur den kurs

fjällgåsflockarna nu har. De två vilsna fjällgässen uppsökte gåsflockar vid Tällåsen, vid Kågeälven samt vid Ersmarksängarna utan att hitta sina artfränder fjällgässen. 23 maj sågs de ännu, då med grågäss.

Åtskilliga ättlingar till uppfödda fjällgäss har på detta sätt spridits till Alvik, Persöfjärden i Norrbotten, vilsna och ur kurs, tillsammans med sädgäss, på väg mot norr.

Urbaniserade fjällgäss

Från starten av uppfödning och utsläpp av fjällgäss stannade fjällgäss i södra Sverige över sommaren, tillsammans med vitkindade gäss. 2006 konstaterades ett fjällgås par till och med häckande med ungar på Alnön utanför Sundsvall. 1989 inträffade tillfälliga häckningar av fjällgäss i norra Finland, den första förekomsten sedan 1976. Var det vilsna fjällgäss som flyttat med sädgäss norrut svenska eller finska kusten?

Östen Andersson
osten.091015014@telia.com

Projekt smålom, inventering och hotbilder 2009-2010, Malå kommun.

Leif Bildström

Smålommarnas första dokumenterade häckning var 1966 i Malå
Foto: Thomas Österholm

Historik.

De första smålommarna i Malå kommun sågs 1979 kring Skellefteälven, främst vid Sandforsdammen som utgör gränsälv mellan Norrbotten och Västerbotten. Älven delar även kommunerna Arvidsjaur och Malå kommuner i S Lappland. Den första häckningen dokumenterades 1996 men säkerligen hade häckningar skett på samma plats ytterligare något år tidigare. Trots en markant ökning av smålom har fortfarande Sandforsdammen med ett undantag, utgjort den enda riktiga fiskesjön för samtliga par fram till 2009. I min bok "Fåglar i Malå" skrev jag 2005 "Över huvud taget ses sällan eller aldrig smålommar i en tänkt öst-väst linje mellan Lainejaur och Adak". De uppgifterna var helt riktiga då, men inte nu längre.

En medveten satsning på inventering av smålom har 2009-10 skett främst i området kring Malå tätort, med en dryg mils radie. Målsättningen var att få den förmodade utbredningen mot sydväst bekräftad. 2009 hittades också fyra nya häckningar i det området. År 2010 pla-

nerades förutom fler inventeringar även en mer ingående undersökning av vissa häcksjöar, men beroende på minskat fondanslag fick 2010 i stället ägnas åt enbart inventeringar och kontroller av kända revir.

En del intressanta historiska muntliga uppgifter har även framkommit det senaste året. En tjärn vid Lainejaur i ett numera frekvent område för smålom, lär ha kallats Lomtjärn för mer än ett sekel sedan. Tjärnen är alldeles för liten för häckande storlom, så om lommar funnits där, så borde det ha rört sig om smålom. Spekulationer som framlagts av Tommy Tyrberg (muntligt), visar också på att fåglar som smålom historiskt sett har pendlat i cykler. De kan därför mycket väl ha funnits i området tidigare, trots att halvsekellånga glapp i populationen kan ha förekommit. Kanske har smålommens kackel även tidigare hörts här?

Inventeringar 2010.

Årets inventeringar har fortsatt i områden med en radie av ca 15 km från Malå tätort, främst ca en mil SO från samhället. De sjöar och myrar som inventerades, hade valts ut från kartor och flygbilder. Dessutom måste det finnas lämpliga fiskesjöar inom räckhåll. Kontroller har även skett i redan kända revir.

Redan kända revir med fiskeplats Sandforsdammen, där fyra av fem revir besökts:

1. häckar liksom tidigare i en fisktom grund tjäzrn ca 3 km från fiskeområdet i Sandforsdammen. Häckplatsen **är** den första kända i Malå och boet har varit på samma tuva i fjorton år med undantag för ett år då häckning uteblev. Flarken ligger rätt öppet, men med gammal tallskog vid ena kanten. Paret fick i år två ungar.

2. häckar ca 1 km NV föregående par i en liten tjärn, där enstaka magra abborrar tidigare har förekommit. Tjärnen har ett ovanligt utseende som häckplats för smålom, då gammal tallskog i rätt kuperat område omgärdar tjärnen från tre håll. Enda möjliga in och utfart är en ca trettio meter bred flygöppning mellan två skogsholmar. Paret fick i år en unge.

3. häckar i en långsmal tjärn i en genomgående bäck och är faktiskt den enda häcksjö som har någorlunda genomströmning. Vattenståndet varierar ändå aldrig under sommaren till kritiska nivåer. Enstaka mindre gäddor kan finnas sommartid i vattensystemet. Ingen häckning konstaterades i år men en ensam smålom fanns på plats hela sommaren. Partnern förolyckad?

4. är den längst bort belägna häckplatsen, ca en mil från fiskesjön. Tjärnen är typiskt långsmal med skydd av skog från ett håll. Två ungar i år. Vindkraftverk har byggt under senhösten ca 2,5 km SW häcksjön.

5.kontrollerades inte beroende på tidsbrist.

Ny häckplats.

En ny häckplats konstaterades i år i en liten göl som enbart använts som rastsjö tidigare. Den öppna vattenytan är tämligen rund och knappast mer än 60 meter i diameter. Den ligger emellertid mitt ute på en öppen och trädfattig myr varför starterna inte vållar några problem. Två ungar.

Tidigare kända häckplatser med Stora och Lilla Skäppträsk som fiskesjöar.

är det första kända par som hittats vid en annan fiskesjö än Sandforsdammen. Beläget fyra km väst Malå samhälle. I år häckade paret för fjärde året i rad, nu med två ungar.

#Nära Lainejaur hittades 2009 en ny häckplats, där fanns i år 2 ungar.

Av de tre häckplatserna ca 1 mil SO Malå samhälle (funna 2009), har häckning ägt rum i två, med 1 unge vardera.

#Vid den tredje häckplatsen fanns en ensam smålom under hela sommaren.

enbart en ensam lom vid vardera sjön.

En häcksjö besöktes inte, beroende på tidsbrist.

Partnern förolyckad? En kull salskrakar fanns däremot, liksom ett par häckande fisktärnor (oväntat)

Nya häckplatser 2010 med Stora och Lilla Skäppträsk som fiskesjöar.

Nära Storliden hittades två nya häckplatser:

#Flikig liten flarktjärn med bra ställen för boplatser. 1 unge.

Oval tjärn med något större vattenyta, samt en boholme. 2 ungar. Vindkraftverk kommer att byggas 1 km N inom ett år.

#Långsmal tjärn i kanten av större, fågelrik myr ca 5 km S Malå samhälle. Två ungar.

Häckningsresultat i Malå kommun 2010:

11 häckningar med totalt 18 vuxna ungar.

Vid ytterligare två tidigare häcksjöar sågs enbart en ensam lom vid vardera sjön.

En häcksjö besöktes inte, beroende på tidsbrist.

Allmän summering:

Både år 2009 och 2010 har fyra nya häckplatser hittats.

Smålom, utbredning i Malå kommun 2005-2010.

År 2005 hade jag beräknat Malås population av smålom till 6-8 häckande par. Då häckade samtliga par i anslutning till Sandforsdammen i Skellefteälven. Ända fram till 2007 var läget detsamma, innan ett nytt par etablerade sig ca 5 km väst Malå samhälle. Fiskesjöarna var utan tvekan Både Lilla och Stora Skäppträsk. De senaste två åren 2009-10 har åtta nya häckplatser hittats. Samtliga förutom ett, tillhör det nya utbredningsområdet kring Malå med de två Skäppträsken som huvudsakliga fiskesjöar. I synnerhet L Skäppträsket, har ett som det verkar, aldrig sinande förråd av småvuxen sik. Det tidigare östliga området mot Sandforsdammen är fortfarande populationen intakt, men bristen på lämpliga häckplatser torde stoppa vidare utbredning. Ett mindre antal häckplatser finns med all säkerhet även på den norrbottniska sidan av Sandforsdammen, varav en häcksjö är bekräftad.

Mina nya beräkningar av populationen i Malå, blir att vi nu 2010 har 14 bekräftade häcksjöar. Detta inklusive de två tidigare häckplatserna som i sommar enbart hade en smålom i häcksjön, samt en befintlig häcksjö som inte besöktes. Sannolikt kan det finnas ytterligare 3- 5 häckande par, ej hittade ännu. Det totala antalet häckande par lär ändå knappast överstiga 20. Därmed har antalet häckande par tredubblats under de sista fem åren. Sannolikt har nog snart maxgränsen nåtts med tanke på lämpliga boplatser.

Den optimala häcksjön för smålom.

Även om häcksjöarnas utformning varierar något finns definitivt en grundform som de flesta häcksjöar följer. Häcksjöns längd är oftast 150-200 meter lång och med en bredd av 40-70 meter. Den öppna vattenytan är oftast något kortare. Sjöarna kring Skellefteälven är klart utdragna och präglade efter den sista inlandsisens riktning (ca N 50 grader W). Häcksjöarna kring Malå är däremot ofta något oregelbundna och mer rundade. Vanligen finns tuvor lämpliga för en boplats i någon av sjöarnas ändvikar. Smålommar ser ut att föredra sjöar med en öppen yta om minst femton meter från vattnet och in mot land, sannolikt beroende på att det då är lätt att upptäcka predatorer. I den mån det är möjligt, vill tydligen också smålommarna ha en skyddande skogsremsa från minst en sida. Enbart i en sjö, förekommer genomströmmande vatten i en mängd som i värsta fall kan orsaka problem med högvatten. Övriga häcksjöar är isolerade från risker i samband med höga flöden. Den ovan nämnda sjön är också den enda där enstaka gäddor kan förekomma. I övrigt

brukar häcksjöar vara fisktomma. Endast en häcksjö ligger mitt ute på en öppen myr, utan övrigt skydd än kraftigt gräs längs delar av stranden. Det är ändå lätt för lommarna där att få vindskyddade lägen, oavsett vindriktning.

Det finns även sjöar som från mänskliga aspekter borde vara lämpliga, men likväl saknar häckningar. Mina egna slutsatser är följande:

Sjön har större gäddor.

Sjön ligger för nära synlig bilväg. Tydligen vållar inte detta något problem i södra Sverige där de är tämligen vana biltrafik, men till skillnad från storlom så råder knappast någon tvekan om att detta är orsaken till utebliven häckning i en del fall. Däremot finns en häckning i en sjö där en kulle skymmer sikten till en väg, som dagligen trafikerades ordentligt av gruvtrafik. Trafikbruset utgjorde alltså inget problem så länge inte själva fordonen syntes.

Inflygningen är inte tillräckligt säker. Det går sannolikt att landa men inte att starta.

Storlom häckar, eller vistas till och från i sjön.

Sjön ligger för nära annan häcksjö. Två sådana platser finns, enbart 100 meter från befintlig häcksjö. De används i stället ofta som rastsjöar.

Nedan kommer en lista med klart möjliga hotbilder, varav flera redan orsakat problem:

Det allt ökande fritidslivet ska självklart räknas som en hotbild för både stor och smålom.

Oansvariga båtförare och ännu värre,

Inventering av smålom har 2009-10 skett främst i området kring Malå tätort.
Foto: Jari Kaltiala

vattenskotrar som med stor hastighet ständigt stör fågellivet. Ska man analysera problemet med störningar orsakade av båtar, är det snarare en generationsväxling bland fritidsboende som är orsaken i de aktuella fiskesjöarna. För tjugo år sedan var båtmotorer över 10 hk sällsynta i området, i dag bland den yngre generationen som köpt de äldre husen, är inte båtmotorer på 50 hk ovanliga. Den rena naturupplevelsen alltså har ersatts med fartupplevelser på vatten. Självklart sker mer störningar på fågellivet med snabba båtar än med långsamma, men egna studier har också visat att en enda oansvarig vattenskoterförare kan orsaka mer skada på lompopulationen än 40 mindre motorbåtar i ett vatten! I detta kan även innefattas det ökande trollingfisket. En viss fördel är ändå det faktum att man under själva fisket kör relativt långsamt, trots ökningen av båtantal.

Nätfiske har redan skördat flera små och storlommar. I synnerhet kan smålom räknas som ytterst känslig med tanke på att åtskilliga par smålom använder ett fåtal sjöar som fiskevatten. Några förolyckade fåglar kan därför utgöra en stor procent av en lokal population.

Extremväder i framtiden kan faktiskt få negativa konsekvenser för såväl smålom som storlom, om oväntade vattennivåer skulle uppnås. I synnerhet vid kraftig vind då stora vågor uppstår. Liknande fall har redan drabbat storlom och dvärgmås i trakten.

Nya hotbilder:

Uppväxande tallskog kommer att omöjliggöra inflygning till en del av reviren inom några år. Några andra besökta lämpliga häcksjöar saknar smålom, sannolikt av samma anledning.

Storlom. Ingen tvekan om att storlom kan ha en negativ inverkan på smålommars häckningsframgångar, även om inte hotet är direkt överhängande. Smålommar störs i fiske och rastsjöar och jagas i vissa fall i väg från området. Ett gott exempel är Lilla Skäppträsket som även i år inte haft häckande storlom och i stället ett flertal fiskande smålommar. Det håller sig dock alltid undan för besökande storlommar i närheten. Tidigare har regelrätta anfall setts mot smålommar från storlom i nämnda sjö. En fråga man åtminstone hypotetiskt kan ställa, är om möjligen smålom något genetiskt medvetet väljer häcksjöar av den ringa storlek att inte storlom kan landa och starta?? Utan tvekan finns flera aningen större och till synes helt perfekta häcksjöar, men likväl aldrig med häckande smålom. Storlommarna själva har mer och mer börjat etablera sig i fisktomma mindre vatten, beroende på egna problem med osäkra nivåer i reglerade vatten. En konkurrens om häckplatser uppstår därför. Liksom smålom har även storlom ute "spanare" som sannolikt kollar upp olika småsjöar ur häckningssynpunkt.

Mårdhund? Ett par småtjärnar där smålom mycket väl kunnat häcka och där också smålom setts flyga förbi flera gånger befanns helt tomma. Under november föregående år upptäckte jag spår av mårdhund längs stränderna där. Hösten 2010 sköts även en mårdhund inom kommunen, och andra har setts.

Inplanteringar av grov öring i vatten med småsik. Sportfisket strävar efter nya höjdpunkter och att plantera in öring i lämpliga vatten sker, och kommer troligen att ske alltmer. Sjöar som kommer att kännetecknas av grov öring får ett allt tunnare bestånd av småsik vilket självklart missgynnar lommar. I sjön Lainjaure har detta skett och sjön ingår bland mina egna övervakningssjöar. Ett bra fiskevatten för trollingfiskare medför ju även störningar för lommar under själva fisket.

Havsörn. En utbredning kan klart skönjas även i inlandet och åtminstone en unge föll sannolikt för havsörnens klor för några år sedan. Havsörnen ökar markant och ses numera under hela sommaren i området.

Vindkraft! Kräver ingen vidare förklaring då vindkraft nu etableras oerhört snabbt och utan tid till ordentliga naturstudier

först. Tre av de boplatser som hittats 2009-10 kommer att hamna i direkt anslutning till de vindparker som nu byggs upp. I synnerhet de lommar som växlar mellan Skäppträsken och Lainejaur som fiskesjöar, måste passera snurrorna hädanefter.

Leif Bildström

calidris55@hotmail.com

Göken i södra Lappland

Leif Bildström

Den fascinerande göken, som fortfarande lyckas hålla delar av sitt liv hemligt för oss människor!

Foto:Leif Bildström

Historik.

Hur tondöv man än må vara, så lär väl de flesta känna igen gökens vittljudande sång (åtminstone bortsett från honans bubblande läte). Omskriven i prosa och vers är den nuförtiden en omtyckt fågel, eller åtminstone dess sång, som klart visar sommarens ankomst. För den som vill läsa om gökens betydelse i folktron väntar en både lång och intressant läsning, för den har alltid haft en väl förankrad plats bland allmogen. "Den ropande göken förutsäger vad som skall komma, liksom rorsmannen styr sin båt" säger en 3 500 år gammal Rigvedahymn. Fortfarande in mot 1900 talets början har göken ansetts inneha en närmast övernaturlig förmåga att spå framtiden, på både gott och ont.

Gökens vana att låta andra föda upp sina ungar har också allmogen känt till mycket länge, faktiskt under hela vår tideräkning (Aristoteles). Det ansågs även anmärkningsvärt länge, att göken förvandlades till en hök på hösten. Det är inte heller någon nyhet att en gökhona opererar i samma revir, lägger ägg hos samma typ av värdfågel och kan hinna lägga mer än tjugo ägg per säsong, ofta ett varannan dag. Gökungen ärver också förmågan att imitera samma ägg som hennes mor en gång gjort (H. Rhendal 1936 m fl.) Olika gökar parasiterar alltså hos olika arter. Här pratar man om olika anlag, vilket gör att vissa gökar med en viss färg på sina ägg, har lättare att imitera speciella arters fågelägg liknande den egna färgen. Den möjligheten nedärvs från gökmodern till avkomman, varför den födda gökungen senare i vuxen ålder fortsätter att parasitera samma art. Börjar man undersöka gökens biologi upptäcker man förvisso en mycket intressant fågel, men kanske ur vissa småfåglars perspektiv en ruggig inkräktare som man bör vara ordentligt på sin vakt emot. Det märks ofta att gökar kan bli kraftigt mobbade av småfåglar, som ser den som ett direkt hot under häckningstid.

Nya rön om göken.

I den detaljerade bok om göken som presenterades 2004 "Boken om göken", fanns en del intressanta noteringar samt även en del nya rön att läsa. Tyvärr, liksom i flera andra undersökningar har bristen på kunskap om olika arters uppträdande i ornitologfattiga områden som Lappland, tvingat fram vad man närmast kan kalla gissningar. I fallet med "Boken om göken" råder inga undantag. Här ska jag själv försöka passa in en del saknade pusselbitar om göken i Södra Lappland. Mina iakttagelser grundar sig nästan undantagslöst från observationer i Malå kommun i Södra Lappland. Under mina

år med arbetet som författare till boken "Fåglar i Malå" hade jag förmånen att få läsa min framlidne grannes ornitologiska dagböcker som huvudsakligen spände över åren 1936 till 1963. Därmed har jag även fått en bra grund kring gökens population i trakten för mer än ett halvt sekel tillbaka. Mina egna anteckningar och minnen har annars legat till grund för artikeln. Min årliga punkttaxering genom delar av kommunen sedan arton år, har också gett en bra basinformation, trots att den inte genomkorsar något av de mest göktäta områdena. Här i Södra Lappland dyker göken vanligen upp från sitt vinterviste i Afrika, under någon av de två sista veckorna i maj. Även om man någon gång råkar påträffa en gök i september, så har de flesta flyttat söderut redan under mitten eller slutet av augusti.

Enligt "Boken om göken", har antalet gökar i Sverige halverats sedan 1975, vilket också framgår av Fågelåret 2005. Det är en uppfattning som även jag själv är böjd att dela, då jag i min egen fågelbok angett samma startår för artens kommande nedgång. Till viss del beskyller jag skogsbruket för detta. Fluktuationer i lokala populationer har ändå skett de senaste åren, vilket medfört en ordentlig uppryckning av antalet galande gökar. Orsaken är något dunkel, men ger antydningar om att de tillfälliga positiva förändringarna kanske rentav är trendbrytande, åtminstone i Södra Lappland.

Gökens biotop.

Tänker man på en riktig biotop för gök, så ligger den gamla, lätt lavbehängda och något glesa grövre tallskogen närmast. Som barn minns man gökarnas ständiga nattkonserter under oräkneliga fisketurer i ofördärvade gammelskogar. Kring de få platser som i dag kan uppvisa liknande biotoper, behöver man inte heller leta efter gökar. Fortfarande är det tydligen den ur-biotop som genom sekler har passat göken bäst, åtminstone i Södra Lappland. Det bekräftas även i många dagboksanteckningar från min granne om ojämförligt fler gökar förr och i samma typ av biotop. En annan aspekt är ju att andelen opåverkad skog var betydligt större förr, självklart med fler skogshäckande gökar.

Trädpiplärka.

Läser man Rosenbergs fågelbok, (1975), så står det att göken imiterar de flesta ägg utom trädpiplärkans. Orsaken lär vara att eftersom de båda har samma huvudbiotop finns risken att göken annars ska utrota trädpiplärkan från området. Enligt Perrins (1986) är det också tämligen ovanligt med gökungar hos trädpiplärka, då äggmönstren kraftigt varierar mellan de olika individerna vilket gör det svårt för göken att imitera äggen. Ingen regel utan undantag brukar det heta, för ett par år sedan så hittade jag faktiskt en gökunge som matades av just trädpiplärka. Däremot är det också den enda gång jag sett trädpiplärkan som värd för en gökunge. Sett till hela Sverige ligger (något förvånande) trädpiplärkan på sjätte plats som värdfågel, enligt Boken om göken. Rimligen kan det i så fall vara en högre koncentration av gökar som parasiterar på trädpiplärka söderut, trädpiplärkans population är i vart fall fortfarande stabil i Södra Lappland. Kan göken möjligen ha skaffat sig ett evolutionärt övertag mot trädpiplärkan på senare år?

Bergfink.

Åter till den gamla tallskogen. Bland barrskogens övriga röster i S Lappland, så märks främst tre olika arter: bergfink, rödstjärt och grå flugsnappare. Det är här som innehållet i Boken om göken börjar skilja sig från verkligheten. Bergfinken som inte ens är med på gökens tio i topp lista, står för en mycket stor andel av gökens värdfåglar här, troligen minst sextio procent i äldre tallskog. Att den inte finns med på gökens tio i topp lista har självklart naturliga skäl, då bergfinken saknas under häcktid i södra Sverige. Även C-F Lundevall (1979) uppräknar ett tjugotal vanliga arter som värdfåglar, men skriver om bergfinkens roll: "kanske också

bergfink (det sistnämnda är i vårt land ännu otillräckligt undersökt)". Utan större konkurrens placerar sig ändå bergfinken i toppskiktet av samma lista häruppe i S Lappland. Enligt de dagböcker jag läst var det också oftast bergfink man hittade som värdfågel för ett drygt halvsekel sedan. Så är det även i dag, åtminstone i gammal tallskog. I juli månad 2001 påträffade jag inom tio minuter inte mindre än tre gökungar i samma skog, samtliga matade av bergfink. Två var så nära varandra att jag kunde höra båda ungarna tigga samtidigt. Rimligen var samma gökhona ursprunglig moder till alla tre. Vid flera andra tillfällen har jag påträffat bergfinkar som matat gökungar. Vid ett tillfälle för bra många år sedan, blev jag även vittne till hur en gökhona inom loppet av kanske tio sekunder landade i ett bo av bergfink, lade ett ägg och försvann. Imponerande snabbt, men enligt aktuella studier så tar det inte heller längre tid! Naturen själv har tänkt på det mesta. Eftersom en gök kan sägas vara både större och klumpigare än en liten sångare, måste ibland göken helt enkelt lägga ner ägget med näbben, i stället för att försöka värpa direkt i boet. Därför är också gökägget lite tjockare än vanliga ägg i samma storlek, för att inte gå sönder vid en omild behandling

Grå flugsnappare.

Med en viss förvåning har jag aldrig lyckats hitta en gökunge hos grå flugsnappare. Deras bo finns ofta ganska öppet och borde vara en lätt match för en gök att hitta igen och parasitera. Den grå flugsnapparen vistas ju dessutom i bergfinkens och rödstjärtens skog, alltså även en typisk skog för många gökar. Kan det vara så att göken har svårt att imitera de prickiga äggen? Varken i Sveriges eller i Europalistans top-tio bland gökens populära värdarter, återfinns den grå flugsnapparen. Gökar är inga sällskapliga fåglar mot sina artfränder utan hävdar revir. Är de redan etablerade gökarna som parasiterar på bergfink och rödstjärt för aggressiva att släppa in ytterligare gökar som kunde vara specialister på grå flugsnappare? Vad har den grå utvecklat för motvapen? Genomskådar den gökens bluff och överger redet? Hur som helst måste det finnas en specifik orsak att inte grå flugsnappare utsätts oftare. Allmänt kan ju sägas att det ständigt pågår en vad man kan kalla "evolutionär maktkamp" mellan gök och värdfåglar. I vissa fall kan faktiskt värdfåglarna vara så effektiva i att avslöja göken, att den efter många meningslösa generationer till slut är tvungen att ge upp arten som värdfågel. I Storbritannien lär lövsångaren vara gökens evolutionära baneman och få försök att parasitera lövsångare lär numera göras av gökarna där. De har i stället haft stor framgång hos järnsparv, (Perrins).

Rödstjärt.

Det är här som en stor undersökning av gök i Norrland, återgiven i Boken om göken, definitivt skiljer sig från verkligheten: "Den blå äggmorfen, den som parasiterar rödstjärt, har endast i undantagsfall påträffats norr om Dalälven". Man grundar sig på studier av 350 rödstjärthäckningar i Norrland, där inte en enda fick besök av gök. Förvisso skrivs det att det rör sig om holkhäckande rödstjärt, men liknande studier i Finland visar på att göken även kan parasitera hålhäckande rödstjärtar, konstaterar man. Ett enda dokumenterat fall i Västerbotten tros ha med en möjlig finsk gök som kommit över Kvarken att göra. Man menar dock lite svävande att "Det lutar åt att nordsvenska rödstjärtar inte parasiteras av gök, åtminstone inte sådana med blå ägg". Eftersom jag själv inte haft möjlighet att studera äggfärg kan jag lämna den delen därhän, däremot kan klart konstateras att visst, här parasiteras likväl rödstjärt!

Jag skulle nog vilja påstå att i en del speciell skogsmark, så lär rödstjärten stå för minst tjugo-trettio procent som värdföräldrar för gök, åtminstone lokalt. Enbart de senaste somrarna har jag (mer slumpartat) påträffat fem gökungar som haft rödstjärtar som värdföräldrar. De var

dessutom geografiskt utspridda mellan en halv och tre mil emellan. Biotopen har varit likartad med ett visst inslag av äldre tall men också med inblandning av gran och någon björk. Dessutom har det allmänt varit fuktigare med viss undervegetation (gräs, blåbärsris, skvattram etc.) i motsats till de äldre utpräglade tallskogarna med hedkaraktär och bergfink. Undantaget var ett fynd från 2009 där biotopen utgörs av drygt fyrtioårig ganska tät tallskog på hedmark. Från Finland nämns även en annan undersökning (Perrins), där man anser att 60 procent av rödstjärtarna överger bon med gökägg.

Gökungens tiggande läte.

Det är nu inte bara de stackars påtvingade föräldrarna till en gök som uppfattar gökungens tiggande läte som mycket enerverande. Även fågelns grannar kan ingå som extra föräldrar, oavsett art. Lätet är så genomträngande att matande fåglar av andra arter kan ge gökungen mat, i stället för sina egna ungar (redan känt av Blackwall år 1827 m.fl). För den som inte själv hört en gökunge ivrigt tigga, så påminner den närmast om en kraftigare trädkrypare, men utan uppehåll i ljudet. Gökungen hörs ändå inte på alltför långt avstånd och ljudet kan ofta vara svårt att exakt lokalisera. Den sitter oftast alldeles stilla men vrider försiktigt huvudet mot olika håll. Det bästa sättet att få se gökungen är då att sätta sig ner och hålla koll på matande föräldrar, vilka snart avslöjar den tiggande ungen.

Råkar man skrämma gökungen och den flyger i väg, så sker det otroliga att gökens föräldrar kastar sig i väg efter den som en sedvanlig mobbning av gök, men så snart den sätter sig återupptas matningen! Ett beteende som jag själv sett flera gånger. Sannolikt är det därför som gökungen oftast sitter alldeles stilla när den tigger mat.

En ökande population.

En egen enklare undersökning av den till synes stigande trenden av gökens population i mina hemtrakter, (tvärt emot hela rikets nedåtgående) var att bena upp

Gökungen hörs ändå inte på alltför långt avstånd och ljudet kan ofta vara svårt att exakt lokalisera.

Foto: Leif Bildström

min fasta punktrutt. År 1995 hördes på de tjugo punkterna fem gökar, vilket i sig var en till två gökar mer än de föregående tre åren. Sju år senare, 2002, visade punktrutten elva gökar! Under samma inventering 2009 hördes sju gökar. En biotopundersökning av de olika punkterna visar att äldre skog fanns i anslutning till samtliga fem gökar 1995 och vid tio av elva gökobservationer 2002. Min slutledning är otvivelaktigt att den äldre skogen fortfarande är gökens fasta plats. Därför hamnar bergfink och i viss mån även rödstjärt i fokus för göken. Men alltså tydligen inte den grå flugsnapparen?? Självklart hittar man häckande gökar även i andra biotoper än ren skogsmark. En förklaring till den allmänna ökningen kan också vara att gökar med andra morfer nu övertagit de områden som tidigare var skogbeklädda och omvandlats till lövrika hyggen eller buskmark. Man borde ju rimligen räkna med något års nedgång, då gökar anpassade för skogsarter försvunnit och så småningom ersätts med gökar anpassade för hyggesarter. De äldre skogsanpassade arterna rödstjärt, bergfink och grå flugsnappare blir i stället efter något år på samma område ex. ängspiplärka, gulärla och buskskvätta. Man får ju även ta i beräkning åtminstone en femårsperiod innan ett nytt kalhygge (förlåt, föryngringsyta), blir en intressant biotop för dess nya arter. Redan Kolthoff (1899), sade sig ha säkra bevis att samma gök återvänder till samma område flera år i rad, vilket också skulle bekräfta att ett "glapp" om något år kan uppstå mellan två olika gökmorfer, när biotopen förändras.

Den intressanta göken.

Ovanstående artikel ska absolut inte ses som en kritik över "Boken om göken". I stället visar den bara att trots att gökens speciella särdrag varit kända under hela vår tideräkning och trots allt som forskats de senaste hundra åren, så finns fortfarande mer att hitta om våra gökar. Liksom för en del andra arter i andra sammanhang, kan häckningsområden och vissa beteenden vara olika i södra Sverige jämfört med de norra delarna (ex. göktyta). Dessutom förändras ständigt vår natur, ofta på grund av människors exploatering. Sådana saker spelar naturligtvis även en viktig roll också för gökarnas fortplantning. Det finns med andra ord många ytterligare nischer inom ämnet att studera och inte minst de olika värdarternas möjlighet att överlista göken och vice versa. Det kunde nog vara på plats med en mer ingående undersökning om gökens förehavanden i Södra Lappland, men enbart för inventering krävs mycket tid för att hitta tiggande gökungar. Det har också visat sig att de kan kläckas vid ganska så olika tider. Flera gånger har jag hittat gökungar under början eller mitten av juli, men i bland även en bra bit in i augusti. Det gör att riktiga undersökningar av gök torde bli ytterst tidskrävande. Trots spaltmeter av forskningsrapporter genom ett sekel bakåt, vet man alltså långt ifrån allt om vår vanliga gök ännu. Det är fascinerande att en så historiskt känd fågelart som göken, fortfarande lyckats hålla delar av sitt liv hemligt för oss människor!

Leif Bildström

calidris55@hotmail.com

Referenser:

SOF 2006. Fågelåret 2005, Stockholm.

Bildström L. Fåglar i Malå. Stockholm 2005.

Eriksson P-G, Sjögren H. Boken om göken. 2004

Perrins C. Fågelliv i Europa 1986

Lundevall C-F Våra fåglar 1979

Tillhagen C-H Fåglarna i folktron 1978.

Rosenberg E. Fåglar i Sverige 1975

Larsson M. Dagböcker 1936-1963.

Rehndal H. Fågelboken 1936

Kolthoff G. Ur Djurens Lif 1899

Fåglar i Västerbotten

Utgiven av Västerbottens Ornitologiska Förening

Redaktion
Maud Tyboni Tel: 070 2725437 E-mail: maud.tyboni@gmail.com
Ritu Andersson Tel: 0730/644936 Email: ritu.andersson@gmail.com
Darius Strasevicius Tel: 0730 918290 E-mail:dstrasevicius@hotmail.com

"Korrespondenter"
Skellefteå: Erik Normark: Tel:070-251 60 13, E-mail: svala@fagelguiden.se
Västerbottens Ornitologiska Förening (VOF
(På hemsidan www.vofnet.se finns länkar till lokala fågelsidor i Västerbotten)

VOF
Är en fristående länsförening under Sveriges Ornitologiska Förening. Lokala fågelföreningar finns i Nordmaling, Skellefteå, Storuman och Umeå (se näst sista sidan). VOF arbetar för att främja fågelskydd och fågelstudier i Västerbottens län samt att öka kontakten mellan fågelintresserade i länet. Medlemskap löses genom att sätta in medlemsavgiften på föreningens postgiro. Avgiften är för 2010: 175 kr (4 nr av FiV inkl. fågelrapport, eller 35 kr stöd/familjemedlem, (erhåller ej FiV). Glöm inte namn och adress på inbetalningskortet, samt att ange avsikten med inbetalningen.

Postgirokonto
VOF:s föreningskonto: 1 29 11-4
Bidrag till VOF:s fågelskyddsprojekt och till verksamheten på Stora Fjäderägg och Umedeltats Fältstation mottages med stor tacksamhet. Bidragen går oavkortat till aktuella projekt inom dessa verksamhetsområden. Bidrag kan sättas in direkt på kontot (ange ändamål) eller som tillägg vid betalning av medlemsavgiften.

Har ni skrivit fågelartiklar som ni vill publicera i FiV? Skicka dessa till Maud Tyboni Mariehemsvägen 1 L, 906 54 Umeå, eller E-mail: maud.tyboni@gmail.com.

VOF:s styrelse 2010
Ordf: Tomas Brodin, Trastvägen 4E, 906 54 Umeå. tel: 070-278 3570
Vice ordf: Christina Adolfsson, Åsarväg 37, 905 80 Umeå, tel: 090-424 24 (hem)
Kassör: Sven Hyllienmark, Gnejsv 29, 921 37 Lycksele, tel: 0950-66466 alt 070-34 94 279
Sekr.: Maud Tyboni, Mariehemsv. 1L, 906 54 Umeå, tel: 070-2725437
Led: Jonas Gustafsson,Lundav. 2, 903 20 Umeå, tel: 070-2544319
Led: Hans Bång, Jakob grubbs väg 6, 903 55 Umeå, tel: 090-771621
Led: Ann-Margrethe Iseklint Smärgelgatan 21, 903 60 Umeå
Suppl: Darius Strasevicius Älvans väg 159, 907 50 Umeå Tel: 0730 918290
Suppl: Erik Owusu-Ansah, Nymfens Väg 33, 907 52 Umeå, Tel: 070-3948752

VOF:s kommittéer och projekt

Rapportkommitté för Södra Lappland
Håkan Rune
Höjdvägen 7G
923 31 STORUMAN
Tel: 0951/122 94

Rapportkommitté för Västerbotten
Micael Jonsson
Tvistevägen 26
907 36 Umeå
Tel: 070/6432267

Projekt Trana Västerbotten
(ingår i Svenska tranarbetsgruppen)
Simone Röper

Stora Fjäderäggs Fågelstation
http://home.swipnet.se/pba/agget.htm.
Stationschef & Bokningsansv:
Niklas Lindberg
Himlastigen 14
906 41 UMEÅ
Tel: 090/12 51 48, 070/207 28 96
E-post: niklas@enetjarnnatur.se

Fågelvakten
SOF:s fågelvakt: 0226/700 50

Västerbotten:
Ulf Sperens
Svedjebacken 2
904 31 UMEÅ
Tel: 090/12 06 85

Södra Lappland:
Bo Åström
Åskiljeby 58
920 51 GUNNARN
Tel: 0951/410 80

Projekt Sädgås Västerbotten
Ulf Skyllberg
Brännavägen 38
907 88 TÄFTEÅ
Tel: 090/515 30

Umedeltats Fältstation
Per Hansson
Ferievägen 66
918 32 SÄVAR
Tel: 090/509 55
E-post: Per.Hansson@fabalis@telia.com

Projekt Havsörn och örnutfodring
Jan-Erik Wallin
Sågställarvägen 2A
907 42 UMEÅ
Tel: 070-66 15 101

Kungsörn
Per-Olof Nilsson
Sandbackavägen 28C
903 46 UMEÅ
Tel: 090/12 08 08

Projekt Berguv Nord
Ulf Sperens
Svedjebacken 2
904 31 Umeå
Tel: 090/12 06 85

Projekt Pilgrimsfalk
Johan Ekenstedt
Sofiehemsvägen 81 1TR
907 38 Umeå
Mobil: 073/8116329

Lokalföreningar / Lokala kontaktpersoner

Umeå FågelFörening
Ordf:Tomas Brodin Trastvägen 4 E, 906 54 Umeå 090-199823
Vice ordf:Christina Adolfsson, Stöcksjö Åsarväg 37, 905 80 Umeå, tel:090/424 24
Kassör: Sven Hyllienmark Gnejsv 29 921 37 Lycksele 0950/66466
Leda: Jonas Gustafsson, Lundavägen 2, 903 20 UMEÅ, tel: 070/254 43 19
Ann-Margrethe Iseklint Smörgelgatan 21 903 60 Umeå 070/2270682
Maud Tyboni, Mariehemsv 1L, 906 54 UMEÅ, tel:070/272 54 37
Hans Bång Jacob Grubbs väg 6 903 55 Umeå 090-771621 alt 070/5626338
Suppl: Darius Strasevicius Älvans väg 159 907 50 Umeå tel: 0730/918290
Suppl: Erik Owusu-Ansah Nymfens väg 33 907 52 Umeå tel: 070/3948752

Skellefteå FågelFörening Erik Normark, 070/251 60 13
Dorotea: Per-Anders Persson, Hökberget, 910 70 Dorotea, 0942/105 80
Lycksele: Per Hansson, Brännbergsvägen 1A, 921 36 Lycksele, 0950/108 04
Malå: Leif Bildström, Smultronstigen 33, 930 70 Malå, 0953/214 77
Nordmaling: Jean-Michel Roberge, Håknäsbacken 3, 914 96 Håknäs, 073/063 79 97
Norsjö: Henning Grahn, Berget 30, 935 91 Norsjö, 0918/102 63
Robertsfors: Mats Walheim, Rislandet 38, 915 91 Robertsfors, 0934/400 65
Sorsele: Bernt-Erik Nordenström, Pl 673, 920 70 Sorsele, 0952/104 90
Storuman: Håkan Rune, Höjdvägen 7G, 923 31 Storuman, 0951/122 94
Vilhelmina: Inga Olofsson, Nedre Malgonäs 3149, 91292 Vilhelmina, Tel: 0940/201 57
Vindeln: Henrik Sporrong, Tåvägen 5, 922 00 Vindeln, 0933/614 14
Vännäs: Malin Karlsson, Fällforsvägen 71, 911 34 Vännäs, 0935/127 74
Åsele: Sture Gustafsson, Storgatan 55E, 910 60 Åsele, 0941/665 18

Till alla fågelrapportörer på Svalan och andra ställen!
Tänk på att vissa arter är mycket störningskänsliga och därför bör man inte visa lokalen på de rapporter som gäller arter som har större skyddsvärde. I första hand gäller det rovfåglar. Alla som läser på Svalan har inte kunskap nog att hålla sig från besök, inte ens när det är som mest känsligt.

I stället för exakt plats kan man antingen ange kommun, eller olika typer av häckningskriterier ex. permanent revir, obs i häckningstid i lämplig biotop etc. Rapportkommittérna och andra som deltar i forskning kring dessa arter kan se lokalen även om du vid rapporteringen skyddar den. VoF

Aktuell information

VOF:s hemsida
http://www.vofnet.se

Fåglar i Norra Kvarken
Rapportera och se färska summeringar av sträckande och rastande fåglar på
http://picea.slu.se/fagel

UmeBirdNet (epost-lista)
Aktuella obsar, tips mm.
umebirdnet@yahoogroups.com
http://www.acc.umu.se/~tby/ubn

Fågeltidskrifter
Tidningar från hela landet och några från utlandet. Kan lånas av VOF-medlemmar.
Skogshögskolans bibliotek, Umeå

Skicka upphittade ringar till:
Ringmärkningscentralen
Naturhistoriska riksmuseeet
Box 50 007, 104 05 Stockholm
Ange när, var och hur ringen hittades.

Rapportera fågleobservationer:
Svalan: www.artportalen.se/birds/default.asp

